

ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІКОНОГРАФІЧНИХ ЗОБРАЖЕНЬ ПРЕПОДОБНОГО АНТОНІЯ І ТЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО В XI-XVIII СТ.

THE HISTORY OF EMERGENCE AND USE OF VENERABLE ANTHONY AND THEODOSIUS OF THE CAVES ICONOGRAPHIC DEPICTIONS IN THE 11 TH -18 TH CENTURIES

Сабат П. В.,

доктор східних церковних наук, кандидат історичних наук, доцент кафедри літургійних наук, Український католицький університет (Львів, Україна), e-mail: cabat_petro@ucu.edu.ua, orcid: 0000-0003-3226-0301

Sabat P. V.,

Doctor of Oriental Church Sciences, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Liturgical Sciences, Ukrainian Catholic University (Lviv, Ukraine), e-mail: cabat_petro@ucu.edu.ua, orcid: 0000-0003-3226-0301

В публікації вказано, що перша згадка про іконописне зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського міститься в Києво-Печерському Патерику.

В праці доведено, що вишанування преподобних Антонія і Теодосія як рівноправних засновників Києво-Печерського монастиря склалося не раніше XIII століття, хоча самі портретні зображення преподобних Антонія і Теодосія, згадувані у Києво-Печерському Патерику, можуть походити з XI століття.

В статті висвітлений розвиток композиційного формування зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського в Київській Церкві. Досліджено, що найдавнішою іконою із зображенням преподобного Антонія і Теодосія Печерського, яка збережена до наших днів, є ікона Богоматері Печерсько-Свенської 1288 року. Вказано, що різноманітні іконографічні композиції Антонія і Теодосія Печерського послужили для використання (втілення) в книжковій оправі, гравюрі та ручні дерев'яні хрести (XVII-XVIII ст.).

Підкреслено, що в українських церквах Київської традиції в сьогоденні можна зустріти в храмах зображення преподобного Антонія і Теодосія у різних композиціях. Преподобного Антонія і Теодосія зображують як у композиції Печерської Богородиці на фоні Успенської Церкви, так і окремо у повний чи поясний зріст.

Ключові слова: ікона, іконографічні зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського, храм, іконостас, символіка, іконографія, мистецтво.

It is stated in the publication that the first mentions concerning the iconographic depictions of venerable Anthony and Theodosius of the Caves are found in the Paterik of the Kyivan Caves Monastery.

It is proved in the article that the veneration of venerable Anthony and Theodosius as equitable co-founders of the Kyivan Caves Monastery began not earlier than in the 13 th century. Though, the portrait images of venerable Anthony and Theodosius that are found in the Paterik of the Kyivan Caves Monastery can be traced back to the 9 th century.

The article represents the composition formation development of the iconographic depictions of venerable Anthony and Theodosius of the Caves in the Kyivan Church. The research has shown that the oldest surviving icon of venerable Anthony and Theodosius of the Caves is the icon of the Pechersk Svenska Theotokos from 1288. It is noted that the iconographic compositions of venerable Anthony and Theodosius of the Caves were used (in 17 th -18 th centuries) for their depiction on book frames, engravings and handheld wooden crosses.

It has been emphasized that nowadays one can observe different compositions of the iconographic depictions of venerable Anthony and Theodosius of the Caves on the iconostasis in chapels of Ukrainian Churches of the Kyivan tradition. Venerable Anthony and Theodosius of the Caves are both depicted in composition with the Pechersk Theotokos and the Church of the Assumption in their background and separately in full or waist height.

Keywords: icon, iconographic depictions of venerable Anthony and Theodosius of the Caves, church, iconostasis, symbolism, iconography, art.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у відображенні об'єктивної реконструкції історичного процесу, присвяченого вивченню різноманітних іконографічних композицій в честь преподобного Антонія і Теодосія Печерського, а також розкриттю та висвітленню процесу втілення їх в книжковій оправі, гравюрі та ручні дерев'яні хрести.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлити процес зародження та формування іконографічних композицій в честь преподобного Антонія і Теодосія Печерського в Київській Церкві, а окрім того представити, як вони і коли увійшли в книжкові оправі, гравюрі та ручні дерев'яні хрести. **Завданням статті** є проаналізувати ікону Богоматері Печерсько-Свенської, яка є найдавнішою, що зберіглася до наших днів, та містить зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського, а також і інші найбільш відомі, що їх зображають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча проблематика дослідження іконографічних композицій в честь преподобного Антонія і Теодосія Печерського не є новою, проте вона, ще не була предметом окремого ґрунтовного та фахового історично-богословського дослідження в сучасному науковому опрацюванні. На сьогодні, лише тільки окремо, а не в цілості історичного процесу, підняту тематику розглядали у своїх працях такі дослідники як А. Бартош [3], І. Жиленко [7, с. 291], І. Карабінюв [8, с. 687-688], О. Лопухіна [11, с. 764-767], В. Пуцко [13, с. 53], О. Сергій [14, с. 771-781], та інші.

Наукова новизна. Вперше буде розкрито, коли і наскільки точно іконографічні компо-

зиці в честь преподобного Антонія і Теодосія Печерського із ікон увійшли в книжкові оправи, гравюри та ручні дерев'яні хрести.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українських церквах візантійсько-слов'янського обряду окрім ікон, господських та богородичних, існують також ікони в честь святих. Ікона в честь святого чи святих не являється ні фотографією, ні натуралістичним зображенням. Вона також не є художнім портретом, що робить спробу передати природний лик. Ікона зображає лик прославленого, духовного святого, не таким яким він був на землі, але таким, яким він є у Небесній славі. Портрет (або картина) за своїм завданням відрізняється від ікони. Коли при малюванні картини використовуються всі засоби, щоб якнайкраще виразити природний, індивідуальний лик, то при написанні ікони – лик надприродний, прославлений [4, с. 122].

В українських церквах Київської традиції у сьогоденні серед зображень в честь слов'янських святих особливе місце посідає преподобний Антоній і Теодосій Печерський. Першу згадку про іконописне зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського знаходимо у Києво-Печерському Патерику в *“Слові 4 про прихід писців церковних до ігумена Никона із Царгорода”* [12, с. 20-22]. В ньому розповідається про іконописців із Константинополя, які прибули до Києва для розпису Успенської Церкви. Ігумену Никону вони повідомили, що були найняті Антонієм і Теодосієм. Іконописці греки були дуже здивовані відповідно ігумена Никона, що ось уже як «десять років тому вони відійшли з цього світу» [12, с. 20]. На доказ своїх слів ігумен Никон виніс і показав перед ними ікону преподобних Антонія і Теодосія Печерських. Отже, як бачимо, що в Києво-Печерському монастирі вже у той час існувала ікона преподобних Антонія і Теодосія Печерських, яка була написана вже по їх смерті, оскільки близько 1078 року вона була представлена константинопольським іконописцем [11, с. 764-765].

Києво-Печерський Патерик неодноразово згадує чудотворну намісну ікону Печерського монастиря. І. Карабінов підкреслює: «Називаючи цю ікону чудотворною, пам'ятка має на увазі, з одного боку, її чудесне походження і чудеса, що відбувалися від неї, а з другого, очевидно, художність письма ікони [8, с. 684]». Вона знаходилася у Великій Успенській Церкві монастиря. Києво-Печерський Патерик вважає її важливою святинєю храму та всього монастиря, називаючи «намісницею» новозбудованої Великої Церкви, «од якої чудеса численні здійснюються» [12, с. 219, прим. 4]. Хоча Патерик й містить численні згадки про намісну ікону монастиря, все ж щодо її іконографічного типу точніше суперечки до сьогодні. Загальновідомим є факт, що намісна ікона Великої Церкви монастиря перебувала

тут до 1941 року [12, с. 19]. На ній було зображено Успіння Пресвятої Богородиці із зібраними довкола дванадцятьма апостолами, про що свідчать й численні збережені її копії. Однак віддавна в Київській Русі став відомим особливий іконографічний тип, який отримав назву Богоматері Печерської і був головним, насамперед, в іконографії Печерського монастиря [11, с. 765]. Ікони такого типу зображають Богородицю, що сидить на троні чи престолі, з Дитятком Ісусом. Біля її ж ніг знаходяться засновники Печерського монастиря – преподобні Антоній і Теодосій, які припали на коліна [8, с. 687]. Таким чином Печерська Богородиця «відображає молитовне звернення преподобних до небесної заступниці обителі» [11, с. 765]. У різних ізводах даної ікони спостерігається відмінність у положенні преподобних. Це у свою чергу дає підставу думати, що зображення преподобних Антонія і Теодосія є пізнішим доповненням до давнього зображення Богородиці [8, с. 688].

Іконографічний тип Печерської Богородиці науковці пов'язують із творчістю преподобного Аліпія Іконописця, якому згідно переказу було дане видіння зобразити преподобного Антонія і Теодосія поруч Богородиці на іконі об'явленій в храмі [6, с. 48]. Хоча, на думку І. Жиленко, даний іконографічний тип не має жодного відношення до преподобного Аліпія, адже вшанування преподобних Антонія і Теодосія як рівноправних засновників Києво-Печерського монастиря склалося не раніше XIII століття [7, с. 219, прим. 4]. Тому й сам іконографічний тип Печерської Богоматері походить не раніше як з XIII століття, хоча самі портретні зображення преподобних Антонія і Теодосія, згадувані у Патерику, можуть походити з XI століття [7, с. 219, прим. 4].

Найдавнішою іконою із зображенням преподобного Антонія і Теодосія Печерського, яка збережена до наших днів, є ікона Богоматері Печерсько-Свенської. Авторство даної ікони за монастирськими переказами приписують преподобному Аліпію Іконописцю [8, с. 688]. Однак серед дослідників така версія авторства ікони не знайшла переконливих аргументів, тому вони виключають її з переліку ікон написаних цим преподобним [16, с. 14, 16]. Датують Свенську ікону Богоматері 1288 роком, згідно з переказом [2, с. 76], коли вона проявила свою чудотворну силу на річці Свені [11, с. 764]. Згідно ж того переказу, чернігівський князь Роман Михайлович в 1288 році знаходячись в Брянську втратив зір [16, с. 20-21]. Маючи надію отримати зцілення, на прохання князя ікону з Києво-Печерського монастиря було відправлено до Брянська [8, с. 688]. Посланці з іконою на зворотному шляху зупинилися на ночівлю в гирлі річки Свени. Зранку ікона зникла, а віднайшли її трохи вище по річці на дубі. Дане чудо було протрактоване князем Романом як знак з висоти, що

ікона має залишитися на тому ж місці. Князь отримав зцілення від сліпоти, а невдовзі за-снував на місці віднайдення ікони Богоматері монастир. Ікона Богоматері Печерсько-Свенської зберігалася в Свенському монастирі до 1925 року [11, с. 764]. На даний час вона знаходиться у фондах Державної Третьяковської Галереї міста Москви.

Ікона Богоматері Печерсько-Свенської заслуговує на увагу не тільки через свою стародавність, але також через особливість свого зображення [8, с. 688]. Ікона має середній розмір – 66,5 см на 42 см. Вона зображує Богоматір, яка сидить на високому престолі і тримає перед собою на колінах благословляючого Ісуса Христа. Преподобні Антоній і Теодосій в молитовному зверненні стоять пообіч трону, що тим самим відрізняє ікону Свенської Богоматері від ікони Печерської Богородиці, де преподобні зображені колінопреклоненими [8, с. 688]. Помітною є непропорційність між постатями Богородиці й преподобних та відмінність в іконографічному типі ликів: в Богородиці він суворо візантійський, а в преподобних же – слов'янський [11, с. 764]. Це дає підстави вважати, що для князя Романа Михайловича був зроблений список ікони Печерської Богородиці, а пізніше його доповнено зображеннями засновників Києво-Печерського монастиря [10, с. 45; 11, с. 764]. Одухотворені лики преподобних Антонія і Теодосія написані з рисами індивідуальності, їм притаманний відтінок портретності [2, с. 76; 13, с. 53]. Преподобний Антоній Печерський зображений сивобородим старцем в гостроверхоку куколі схимника. Його лик суворий, безпристрасний і самозаглиблений, притаманний анахорету [11, с. 765]. В той же час Теодосій Печерський зображений з непокритою головою середнього віку, а його лик зокрема обличчя є світлішим і відкритішим до сприйняття ніж Антонія Печерського [11, с. 765].

Унікальною пам'яткою скульптурного мистецтва XV століття, дещо нетиповою для Східної Церкви, із зображенням преподобного Антонія і Теодосія Печерського є рельєфний триптих ікон, виготовлений на замовлення князя Симеона Олельковича на згадку про оновлення Успенської Церкви в 1470 році. Він був встановлений на зовнішній стіні центральної апсиди згадуваного храму [3].

Триптих був виготовлений із суцільної плити з білого мармуровидного вапняку та містить напис: «Основана бысть церковь Пресвятая Печерская на старом основаніи при великом королі Казимире благоверным Семеном Александровичем, отчичомъ киевским, при архимандрите Іоанне» [3]. Композиція триптиха подібна до ікони Богоматері Печерсько-Свенської: у центрі – зображення Богородиці Оранти [3], праворуч знаходиться постать преподобного Антонія Печерського, ліворуч – преподобного Теодосія. У постатях Богороди-

ці і преподобних прослідковується архаїчність зображення. Після пожежі 1718 року та нового відновлення Успенського собору триптих зняли зі стіни апсиди, розпиляли на три частини та вмурували над північними, південним і західними дверима Великої Лаврської дзвіниці.

Іконографічний тип Печерської Богородиці довгий час залишався основним у печерській іконографії. Адже, як зазначає О. Лопухіна, «між іконою “Богородиця Печерська-Свенська” і наступними мисленими образами засновників Печерського монастиря XVII ст. є хронологічний розрив, обчислюваний кількома століттями» [11, с. 765]. Про переважання печерського іконографічного типу свідчать кілька ікон XVI століття, які однак відомі в сьогоденні виключно за публікаціями.

З відродженням Києва як духовного центру печерська іконографія помітно поширюється в українському сакральному мистецтві XVII-XVIII століття. Вшанування лаврських святих, зокрема образу Печерської Богородиці, відбувалося як на східних, так і західних теренах України [11, с. 765-766].

В цей період зображення з преподобним Антонієм і Теодосієм Печерським на зразок ікони Печерсько-Свенської можемо побачити у стінописі храмів, як наприклад у храмі Святого Духа с. Потеличі, що на Галичині. Даний образ відноситься до I пол. XVII століття [11, с. 766]. Богородиця зображена на престолі з Дитятком Ісусом, а позаду неї по обидва боки знаходяться ангели. Праворуч знаходиться постать преподобного Теодосія Печерського, в руці у нього – Успенський собор. Преподобний Антоній Печерський, який знаходиться ліворуч, зображений стереотипно – сивобородим старцем в куколі і мантиї, у лівій руці в нього розгорнутий сувій, а правою рукою він вказує на Богородицю. Відомі й інші іконографічні зображення преподобних даного типу із цього часу [11, с. 766].

Інший іконографічний тип, який виник і став доволі поширеним в українському сакральному мистецтві XVII століття, є зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського поряд з Успенським собором. Такий сюжет зустрічаємо наприклад на іконі з Чернігівщини кінця XVII століття [9, с. 184-185]. В центрі композиції знаходиться Успенський собор з гострими двосхилими дахами та лускоподібним покриттям бань [11, с. 766]. Пообіч собору знаходяться преподобні Антоній і Теодосій Печерські, їхні постаті однакової висоти із собором. Преподобні повернуті один до одного, таким чином «створюючи відчуття їхнього безмовного спілкування» [11, с. 767]. Погляд святих молитовно звернений вгору, де в хмарах зображено Богородицю Знамення. Відомі й інші ікони XVII століття такого ж типу. Іконографічне зображення преподобних Антонія і Теодосія Печерських поруч Успенського собору з Богородицею Знамення було

доволі популярним не тільки в розписах храмів, але і в друкарстві.

Іконографічні зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського із типу Печерської Богородиці та його найдавнішого відтворення – Богородиця Печерсько-Свенська отримали свій подальший розвиток разом із запровадженням та розвитком друкарства в Києво-Печерській лаврі на початку XVII ст. Різноманітні композиції втілювані в книжкових оправах та гравюрах збагатили печерську іконографію [5, с. 274-275]. В свою чергу – це дало поштовх до розвитку сюжетів печерської іконографії в декоративно-прикладному мистецтві, в тому числі пам'яток пластичного мистецтва, як наприклад дерев'яних різьблених хрестах [14, с. 771-772].

Зображення засновників Києво-Печерської лаври преподобних Антонія і Теодосія на середниках оправ та гравюрах належить до найпоширеніших іконографічних сюжетів лаврський видань XVII століття. Воно виконувало роль своєрідної видавничої марки Печерського монастиря [5, с. 273-274].

Згадуваний іконографічний тип Печерської Богородиці набуває в оздобленні книг різноманітних редакцій, адже «класичні образи не просто переносилися в ілюстрацію, а й активно інтерпретувалися в ній» [5, с. 285-286]. Однією із таких редакцій є заставка київського *Антологіону 1619 року*, де представлено ранній іконографічний тип Богородиці Знамення [1, с. 237]. Богородиця тут зображена у вигляді Оранти та поміщена у картуші, який оточений вигадливою рослинністю. Пообіч Богородиці в нижньому регістрі картуша поміщені преподобні Антоній і Теодосій Печерські. Преподобні зображені на тлі Успенської Церкви у молитовному зверненні до Богородиці, що пов'язує дану заставку з іконою Печерської Богородиці [5, с. 285]. Іншим варіантом зображення Богородиці Знамення є заставка київського *Службеника 1629 року* [15, с. 5]. Даний іконографічний тип Богородиці Знамення також використовувався для декоративного оздоблення і шкіряних оправ [5, с. 285].

Ще однією із редакцій ікони Печерської Богородиці, яка використовувалася в декоративному оздобленні книг, є зображення коронованої Богородиці Одигітрії. В центрі даної композиції знаходиться Богородиця з Дитятком Ісусом, які сидять на престолі. Богородицю зображено із короною на голові, а в лівій руці вона тримає скипетр. Пообіч престолу знаходяться преподобні Антоній і Теодосій Печерські. Як приклад такої іконографічної схеми є гравюра у Києво-Печерському Патерику 1661 року. Дещо іншим іконографічним варіантом такого зображення є гравюра і в київському *Службенику 1629 року*. Дані іконографічні варіанти зображення Печерської Богородиці присутні також на кибалкових середниках, найчастіше – нижньої дошки оправи [5, с. 288].

Широке відображення в оздобленні церковних книг знайшов також сюжет Успіння Богородиці, адже головним храмом Києво-Печерської лаври була Велика Успенська Церква. Сюжет Успіння з постатями преподобних Антонія і Теодосія можна побачити на одній із ілюстрацій до *Службеника 1629 року* [15, с. 304]. Її особливістю є те, що на ній зображено також герб митрополита Петра Могили [5, с. 290]. Сюжет Успіння втілено також на прямокутних середниках шкіряних оправ XVIII століття [5, с. 289-298]. У верхній частині середників знаходиться ікона Успіння, а внизу вони доповнені зображеннями преподобних Антонія і Теодосія Печерських. Преподобні стоять пообіч Свято-Троїцької надбрамної церкви лаври з бароковими банями [5, с. 289].

У *Києво-Печерському Патерику 1661 року* представлений ще один цікавий іконографічний тип. Гравюра Патерика зображає преподобних Антонія і Теодосія Печерських поруч Успенського собору без зображення Богородиці. Над собором, де звично поміщали Богородицю Знамення, зображено Святого Духа у вигляді голуба.

Зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського досить часто зустрічається на різьблених дерев'яних хрестах, в яких «поєднались риси візантійського канону, народні мистецькі традиції з динамічністю, емоційністю та реалістичною тенденцією мистецтва доби бароко» [14, с. 772]. Постаць преподобного Антонія і Теодосія можемо побачити на майстерно вирізьбленому благословенному хресті 1698 року, який знаходиться у заповіднику Києво-Печерської лаври [14, с. 773]. На зворотній його стороні розміщені медальйони з напівпостатями печерських преподобних. У центральному і найбільшому медальйоні знаходяться преподобні Антоній і Теодосій, які стоять пообіч Успенського собору.

Українські митці-різьбярі в пошуку нових ідей зверталися також до зразків західноєвропейського мистецтва. Так, нетипову для православного іконопису композицію знаходимо на хресті 1736 року Києво-Печерської лаври [14, с. 775-776]. На вертикальній перекладині хреста зображено постаць Богородиці з Дитятком Ісусом, вона стоїть на півмісяці і сфері, яку обвиває змія. Така композиція є характерною для образу Непорочного Зачаття. У руках Богородиці – чотки, які вона простягає преподобному Теодосію [14, с. 775]. Так само і Дитятко Ісус тримає чотки та нахилившись простягає їх преподобному Антонію [14, с. 775].

Ще один спосіб зображення преподобного Антонія і Теодосія представляє напестольний кипарисовий хрест 1768 року. На зворотному боці хреста зображений іконографічний сюжет Собору Печерських святих. В центрі композиції – відновлений Успенський собор, до якого прямують печерські святі: групу святих ліворуч очолює преподобний Антоній, групу

святих праворуч – преподобний Теодосій [14, с. 780-781].

Зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського у різних композиціях в сьогоденні можемо побачити у храмах УПЦ МП, ПЦУ, УГКЦ в Україні. Преподобного Антонія і Теодосія зображують як у композиції Печерської Богородиці на фоні Успенської церкви, так і осібно. Їх зображення в храмових стінописах (та іконостасах) існують, як у повен зріст так і поясні.

Висновки. Першу згадку про іконописне зображення преподобного Антонія і Теодосія Печерського знаходимо у Києво-Печерському Патерику. Найдавнішою іконою із зображенням преподобного Антонія і Теодосія Печерського, яка зберіглася до наших днів, є ікона Богоматері Печерсько-Свенської 1288 р.

Іконографічні композиції преподобного Антонія і Теодосія Печерського в XVII-XVIII ст. послужили для втілення в книжковій оправі, гравюри та ручні дерев'яні хрести.

Важливим напрямком в продовженні дослідження даної тематики може стати вивчення іконографічних зображень преподобного Антонія і Теодосія Печерського на стінописах (іконостасах) українських церков Київської традиції в ході століть (через їх порівняння та аналіз).

Список використаних джерел

1. Антологіон. – Київ, 1619. – 1065 с.
2. Антонова В., Мнева Н. Каталог древнерусской живописи. Опыт историко-художественной классификации. XI – начало XVI века. В 2-х томах. – Москва: Искусство, 1963. – Т. I. – 394 с.
3. Бартош А. Триптих Лаврської дзвіниці – унікальна пам'ятка XV століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lavra.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1822&Itemid=98
4. Булгаков С. Икона и иконопочитание. – Москва, 1996. – 160 с.
5. Гальченко О. Сюжети середників шкіряних оправ з майстерні Києво-Печерської лаври: спроба іконографічного вивчення / О. М. Гальченко, С. В. Зінченко // Рукоп. та книжк. спадщина України: археогр. дослідж. унік. архів. та бібл. фондів. – 2012. – Вип. 16. – С. 268-304.
6. Горовий А. Перший іконописець Київської Русі – Аліпій. – Київ, 2008. – 144 с.
7. Жиленко І. Синопис Київський // Лаврський альманах. – Київ: ВППОЛ, 2002. – Вип. 2. – 194 с.
8. Карабінов І. “Намісна” ікона давнього Києво-Печерського монастиря // Хроніка 2000. Світочі Христової віри. – Київ, 2003. – Вип. 53-54. – С. 684-694.
9. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос - наша Пасха». – Львів, 2011. – 333 с.
10. Лазарев В. Русская иконопись от истоков до начала XVI века. – Москва: Искусство, 2000. – 395 с.
11. Лопухина О. Джерела і розвиток іконографії преп. Антонія і Феодосія Печерських в іконописі XIII-XIX ст. // Хроніка 2000. Світочі Христової віри. – Київ, 2003. – Вип. 53-54. – С. 764-770.

12. Патерик Києво-Печерський. За редакцією, написаною 1462 року по Різдів Христовому печерським ченцем Касіяном / упор. І. Жиленко, ред. В. М. Колпакова. – Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. – 346 с.

13. Пуцко В. Соловецкие иконы преподобных Антония и Феодосия // Соловецкое море. – 2011. – № 10. – С. 52-56.

14. Сергій О. Образи преподобних Антонія та Феодосія Печерських, Лаврських угодників, у різьблених дерев'яних хрестах XVII-XVIII ст. // Хроніка 2000. Світочі Христової віри. – Київ, 2003. – Вип. 53-54. – С. 771-784.

15. Службеник. Київ 1629. – 330 ([26], 300, [4]) с.

16. Успенский М., Успенский В. Заметки о древне-русском иконописании. Известные иконописцы и их произведения. – Санкт-Петербург, 1901. – 76 с.

References

1. Antolohion. – Kyiv, 1619. – 1065 s.
2. Antonova V., Mneva N. Katalog drevnerusskoy zhivopisi. Opyt istoriko-khudozhestvennoy klassifikatsii. XI – nachalo XVI veka. V 2-kh tomakh. – Moskva: Iskusstvo, 1963. – T. I. – 394 s.
3. Bartosh A. Tryptykh Lavr'skoyi dzvinytsi-unikal'na pam'yatka XV stolittya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://lavra.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1822&Itemid=98
4. Bulgakov S. Ikona i ikonopochitanie. – Moskva, 1996. – 160 s.
5. Hal'chenko O. Syuzhety serednykh shkiryanykh oprav z maysterni Kyievo-Pechers'koyi lavry: sprobha ikonografichnoho vuvchennya / O. M. Hal'chenko, S. V. Zinchenko // Rukop. ta knyzhk. spadshshyna Ukrainy: arkhheor. doslidzh. unik. arkhiv. ta bibl. fondiv. – 2012. – Vyp. 16. – S. 268-304.
6. Horovyy A. Pershyy ikonopysets' Kyuyivs'koyi Rusi – Alipiy. – Kyiv, 2008. – 144 s.
7. Zhylenko I. Synopsys Kyuyivs'kyy // Lavr'skyy al'manakh. – Kyiv: VIPOL, 2002. – Vyp. 2. – 194 s.
8. Karabinov I. “Namisna” ikona davn'oho Kyievo-Pechers'koho monastyrya // Khronika 2000. Svitochi Khrystovoyi viiry. – Kyiv, 2003. – Vyp. 53-54. – S. 684-694.
9. Katekhyzm Ukrainys'koyi Hreko-Katolyts'koyi Tserkvy «Xrystos - nasha Paskha». – L'viv, 2011. – 333 s.
10. Lazarev V. Russkaya ikonopis' ot istokov do nachala XVI veka. – Moskva: Iskusstvo, 2000. – 395 s.
11. Lopukhyna O. Dzherela i rozvytok ikonohrafiyi prep. Antoniya i Feodosiya Pechers'kykh v ikonopysi XIII-XIX st. // Khronika 2000. Svitochi Khrystovoyi viiry. – Kyiv, 2003. – Vyp. 53-54. – S. 764-770.
12. Pateryk Kyievo-Pechers'kyy. Za redaktsiyeyu, napysanoyu 1462 roku po Rizdivi Khrystovomu pechers'kym chentsem Kasiyanom / upor. I. Zhylenko, red. V. M. Kolpakova. – Kyiv: Vydavnychyy dim «KM Academia», 1998. – 346 s.
13. Putsko V. Solovetskie ikony prepodobnykh Antoniya i Feodosiya // Solovetskoe more. – 2011. – № 10. – S. 52-56.
14. Serhiy O. Obrazy prepodobnykh Antoniya ta Feodosiya Pechers'kykh, Lavr'kykh uhodnykh, u riz'blenykh derev'yanykh khrestakh XVII-XVIII st. // Khronika 2000. Svitochi Khrystovoyi viiry. – Kyiv, 2003. – Vyp. 53-54. – S. 771-784.
15. Sluzhebnyk. Kyiv 1629. – 330 ([26], 300, [4]) s.
16. Uspenskiy M., Uspenskiy V. Zаметки о древнерусском иконописании. Известные иконописцы и их произведения. – Санкт-Петербург, 1901. – 76 с.